

TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATINI AMALGA OSHIRISHDA FUQAROLARNING SHAXSIY DAXLSIZLIK HUQUQLARINI TA'MINLASHNING HUQUQIY KAFOLATLARI

Muhammadjonov Jahongir Dilshodjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kursanti

Rahimxo'jayev Rustam Nishonxojayevich

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Jinoyatchilikka qarshi kurashish fakulteti

Tezkor qidiruv faoliyati kafedrası boshlig'i.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tezkor-qidiruv faoliyatini (TQF) amalga oshirish jarayonida fuqarolarning shaxsiy daxlsizlik huquqlarini ta'minlashning huquqiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Muallif TQF organlari tomonidan inson huquq va erkinliklariga rioya etilishi borasidagi milliy qonunchilik normalarini o'rganib, sud sanksiyasi va prokuror nazoratining ahamiyatini yoritib beradi. Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalar asrida shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligini himoya qilishdagi mavjud muammolar aniqlangan va qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.*

Tayanch so'zlar: *Tezkor-qidiruv faoliyati, shaxsiy daxlsizlik, inson huquqlari, sud sanksiyasi, prokuror nazorati, konfidensiallik, raqamli ma'lumotlar.*

Annotation: *This article analyzes the legal mechanisms for ensuring the right of citizens to privacy during operational-search activities (OSA). The author examines national legislative norms regarding the observance of human rights and freedoms by OSA bodies, highlighting the significance of judicial authorization and prosecutorial supervision. The study identifies current challenges in protecting personal data privacy in the digital age and puts forward proposals for improving the legal framework.*

Keywords: *Operational-search activity, privacy, human rights, judicial sanction, prosecutorial supervision, confidentiality, digital data..*

Аннотация: *В данной статье анализируются правовые механизмы обеспечения прав граждан на неприкосновенность частной жизни в процессе осуществления оперативно-розыскной деятельности (ОРД). Автор исследует нормы национального законодательства, касающиеся соблюдения прав и свобод человека органами ОРД, подчеркивая значимость судебной санкции и прокурорского надзора. В ходе исследования выявлены современные проблемы защиты конфиденциальности личных данных в эпоху цифровых технологий и выдвинуты предложения по совершенствованию законодательной базы.*

Ключевые слова: *Оперативно-розыскная деятельность, неприкосновенность частной жизни, права человека, судебная санкция, прокурорский надзор, конфиденциальность, цифровые данные.*

Zamonaviy huquqiy demokratik davlatning eng muhim vazifalaridan biri — jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi samarali kurashishdir. Bu jarayonda tezkor-qidiruv faoliyati (TQF) jinoyatlarni barvaqt aniqlash, ularning oldini olish va fosh etishning eng kuchli instrumentlaridan biri hisoblanadi. Biroq, TQF o'z tabiatiga ko'ra ko'pincha maxfiylik va insonning shaxsiy hayotiga muayyan darajada aralashishni taqozo etadi. Aynan mana shu nuqtada davlat xavfsizligi va shaxsning daxlsizlik huquqi o'rtasidagi muvozanatni saqlash masalasi bugungi kunning eng dolzarb huquqiy muammosiga aylanmoqda. Inson huquqlari — Oliy qadriyat sifatida O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmati oliy qadriyat etib belgilandi. Xususan, 27-moddada har bir shaxs shaxsiy hayotining daxlsiz bo'lishi, o'z shaxsiy va oilaviy siriga ega bo'lish, o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga egaligi qat'iy mustahkamlab qo'yildi. "Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 4-moddasida: TQFning asosiy prinsiplari sifatida quyidagilar belgilangan bo'lib aynan mavzuga aloqasi borlaridan quyidagilarni aytib o'tishimiz mumkin: Qonuniylik: Har qanday tezkor tadbir faqat qonunda ruxsat berilgan asoslar va tartibda o'tkazilishi lozim. Inson huquq, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etish: Bu prinsip TQF organlari uchun "to'xtatuvchi chegara" vazifasini o'taydi. Ya'ni, qidirilayotgan shaxs gumonlanuvchi bo'lsa-da, uning qonun bilan qo'riqlanadigan daxlsizlik huquqlari (masalan, qiynoqlarga solinmaslik, shaxsiy yozishmalar siri) daxlsiz qolishi kerak.

Shaxsiy daxlsizlikni cheklashning xalqaro standartlari: Tezkor-qidiruv faoliyatida shaxsning daxlsizlik huquqini cheklash o'zboshimchalik bilan amalga oshirilmasligi uchun BMTning Inson huquqlari bo'yicha qo'mitasi (Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 17-moddasi yuzasidan 16-sonli umumiy tartibdagi sharhi) hamda xalqaro huquqiy doktrinada uchta majburiy prinsip belgilangan. Har qanday tezkor tadbir ushbu talablarga monand tarzda o'tkazilishi shart: 1. Qonuniylik prinsipi- Cheklash faqat va faqat qonun bilan aniq belgilangan bo'lishi lozim. 2. Zaruriylik prinsipi- Tadbirni o'tkazishdan ko'zlangan maqsad jamiyat uchun o'ta muhim (demokratik jamiyat manfaatlar uchun zarur) bo'lishi kerak. 3. Mutanosiblik prinsipi- Ko'zlangan maqsad va qo'llanilayotgan chora o'rtasida muvozanat bo'lishi kerak.

Tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning ustidan sud va prokuror nazorati

Tezkor-qidiruv faoliyatida inson huquqlarini himoya qilishning eng samarali usuli — bu tashqi nazorat tizimidir. O'zbekiston Respublikasida bu vazifani ikki mustaqil institut: sud hokimiyati va prokuratura organlari amalga oshiradi. Ikkala organ ham o'z vakolatlari hamda vazifalaridan kelib chiqib tezkor tadbirlar o'tkazish jarayonlarida qatnashishadi hamda ularning ustidan belgilangan tartibda nazoratni amalga oshiradi. Sud organlari odil sudlovni taminlabgina qolmay, tadbirlar o'tkazish bilan bog'liq holatlarda tezkor faoliyatni amallga oshiruvchi organlarga ma'lum bir harakatlariga sanksiyalar ham beradi. Prokuratura organlari esa bilamizki mamlakatimizda qonunlarni aniq va bir xilda amalga oshirilishi ustidan nazoratni

olib boradi. Endi esa bu ikkala organning xar biriga alohida to'xtalib o'tsak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sud sanksiyasi — bu shaxsning konstitutsiyaviy huquqlarini cheklashga qaratilgan harakatlarning qonuniyligi ustidan o'rnatilgan eng oliy nazorat shaklidir. Asoslantirilgan zarurat: "Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi Qonunga ko'ra, telefon so'zlashuvlarini eshitish, pochta va telegraf jo'natmalarini nazorat qilish yoki turar joyga kirish kabi tadbirlar faqat sud qarori asosida amalga oshiriladi. TQF organi sudga shunchaki "shubha" emas, balki tadbir o'tkazishni taqozo etuvchi yetarli asoslarni (jinoyatga tayyorgarlik ko'rilayotgani yoki sodir etilganini tasdiqlovchi ma'lumotlar) taqdim etishi shart. Sud sanksiyasi ma'lum bir muddatga beriladi. Bu TQF xodimlarining "cheksiz va nazoratsiz" kuzatuv olib borish imkoniyatini cheklaydi. Agar sud taqdim etilgan materiallarni yetarsiz deb topsa, sanksiya berishni rad etadi, bu esa fuqaroning shaxsiy daxlsizligi asossiz buzilishining oldini oladi.

Prokuror nazorati: Qonuniylik kafolati. Agar sud sanksiyasi tadbirdan oldingi jarayonda qo'llaniladigan va xodimga imkon beruvchi bir darvoza xisoblansa, prokuror nazorati TQFning butun jarayoni ustidan o'rnatilgan doimiy nazoratni amalga oshiruvchi organ hisoblanadi. Vakolat doirasi: "Prokuratura to'g'risida"gi Qonun va TQFga oid normativ hujjatlarga binoan, prokuror TQF organlari tomonidan qonunlarning bir xil va aniq ijro etilishini nazorat qiladi. Prokuror TQF yurituvdagi ishlarni tekshirish, tezkor tadbirlarni o'tkazishda qonun buzilishiga yo'l qo'yilganligini aniqlash uning vakolati doirasidagi vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda insonning shaxsiy hayoti va daxlsizligi nafaqat uning uyida, balki uning smartfoni, bulutli xotiralari va ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalarida mujassamlangan. Shu sababli, raqamli daxlsizlikni ta'minlash an'anaviy TQF metodlaridan ko'ra murakkabroq huquqiy tartibga solishni talab etadi.

Kiber makondagi taxdidlarning obekti. An'anaviy TQFda "turar joy daxlsizligi" tushunchasi jismoniy binolarga nisbatan qo'llanilsa, raqamli asrda shaxsning elektron pochta qutisi, Telegram akkaunti yoki mobil qurilmasidagi ma'lumotlar uning "virtual turar joyi" hisoblanadi. "Metadata" va kontent o'rtasidagi chegara TQF organlari ko'pincha shaxsning kim bilan, qachon va qancha gaplashganligi haqidagi ma'lumotlarni sud sanksiyasisiz olishga intiladi, faqat gap mazmunini olish uchun sanksiya kerak deb hisoblaydi. : Metadata shaxsning kundalik hayoti, harakati va ijtimoiy aloqalari haqida kontentdan kam bo'lmagan ma'lumot beradi. Shu bois, xalqaro standartlarga ko'ra (masalan, Yevropa Inson huquqlari sudi pretsedentlari), metadatani yig'ish ham shaxsiy hayotga jiddiy aralashuv hisoblanadi va qat'iy sud nazoratida bo'lishi lozim..

Sun'iy intellekt va "Face ID" kameralari orqali kuzatuv Hozirda shaharlarda o'rnatilgan yuzni tanish tizimiga ega kameralar ("Xavfsiz shahar" loyihasi) TQFning ajralmas qismiga aylandi. Daxlsizlik masalasi: Shaxsning jamoat joyida harakatlanishi davomida uning yuzi avtomatik skanerlanishi va ma'lumotlar bazasiga kiritilishi "ommaviy kuzatuv" xavfini tug'diradi. Maqolada ushbu tizim orqali to'plangan ma'lumotlarni saqlash muddati va ulardan

faqat muayyan jinoyat ishi doirasidagina foydalanish tartibini qonun bilan mustahkamlash zarurligini ta'kidlash kerak.

TQF organlari tomonidan shaxsning kompyuteri yoki telefoniga masofadan turib (josuslik dasturlari orqali) ulanish va ma'lumotlarni ko'chirish amaliyoti rivojlanmoqda. Bunday harakatlar mohiyatiga ko'ra "elektron tintuv" hisoblanadi. Ammo amaldagi qonunlarda bunday "virtual tintuv" o'tkazishning aniq tartibi, uni amalga oshirishda xolislar ishtiroki yoki video-tasvirga olish talablari (texnik imkoniyatdan kelib chiqib) yetarlicha yoritilmagan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tezkor-qidiruv faoliyatida shaxsiy daxlsizlik huquqini ta'minlash faqatgina ruxsat beruvchi normalar bilan cheklanib qolmasdan, balki tadbirdan keyingi nazorat va javobgarlik tizimini ham qamrab olishi shart. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligini takomillashtirish maqsadida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Jinoyatga aloqador bo'lmagan ma'lumotlarni yo'q qilish mexanizmi TQF jarayonida olingan, lekin jinoyatga aloqador bo'lmagan shaxsiy va oilaviy sirlarni saqlash muddati va tartibi qonun bilan qat'iy belgilanishi lozim. "Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi Qonunga "Tezkor tadbir jarayonida olingan shaxsiy ma'lumotlarni yo'q qilish tartibi" nomli yangi modda kiritish. Agar olingan audio-video yozuvlar yoki yozishmalar jinoyat ishi bo'yicha daliliy ahamiyatga ega bo'lmasa, ular 24 soat ichida maxsus komissiya va prokuror nazorati ostida yo'q qilinishi va bu haqda dalolatnoma tuzilishi shart. Bu fuqaroning shaxsiy hayotiga oid ma'lumotlar kelgusida "kompromat" sifatida ishlatilishining oldini oladi.

"Bildirishnoma yuborish" institutini joriy etish Rivojlangan davlatlar (Germaniya, AQSh, Janubiy Koreya) tajribasiga tayangan holda, shaxsga nisbatan o'tkazilgan yashirin tadbir haqida uni xabardor qilish tizimini yaratish. Agar shaxsga nisbatan o'tkazilgan TQF tadbiri natijasida uning aybi isbotlanmasa va jinoyat ishi qo'zg'atish rad etilsa, tadbir tugaganidan so'ng muayyan muddat o'tgach (masalan, 6 oy yoki 1 yil), ushbu shaxsga "Sizga nisbatan falon vaqtda yashirin tadbir o'tkazilgan, lekin gumonlar tasdiqlanmagan" mazmunida bildirishnoma yuborish tartibini o'rnatish. Bu chora TQF organlarining mas'uliyatini oshiradi va asossiz tadbirlar sonini kamaytiradi. Fuqaro esa o'z huquqlari buzilgan deb hisoblasa, ushbu bildirishnoma asosida sudga murojaat qilish imkoniga ega bo'ladi.

TQF xodimlarining shaxsiy javobgarligini kuchaytirish. Shaxsiy daxlsizlikni buzganlik uchun nafaqat intizomiy, balki moddiy va jinoiy javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash. Jinoyat kodeksining tegishli moddalariga (masalan, 190-modda — "Shaxsiy hayot daxlsizligini buzish") TQF xodimlari tomonidan vakolatni suiiste'mol qilgan holda daxlsizlikni buzishni og'irlashtiruvchi holat sifatida kiritish. Moddiy javobgarlik: Asossiz TQF tadbiri tufayli shaxsga yetkazilgan ma'naviy va moddiy zararni qoplash tizimini soddalashtirish. Bunda zarar dastlab davlat tomonidan qoplanishi, so'ngra aybdor xodimdan regress tartibida undirilishi belgilanishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirishda fuqarolarning shaxsiy daxlsizlik huquqlarini ta'minlash — bu shunchaki huquqiy majburiyat emas, balki demokratik jamiyatning barqarorlik ko'rsatkichidir.

Tadqiqotimiz davomida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, TQFda tadbirlarni o'tkazish bilan bog'liq jarayolar, barcha xatti-harakatlarga qo'yiladigan talablar (qonuniylik, zaruriylik va mutanosiblik) prinsiplarini amaliyotga to'liq tatbiq etish, inson huquqlari va davlat xavfsizligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashning yagona yo'lidir. Ikkinchidan, shaxsning raqamli daxlsizligi an'anaviy daxlsizlik tushunchasi bilan tenglashtirilishi va kiber-makonda o'tkaziladigan har qanday tezkor tadbir ustidan qat'iy sud nazorati o'rnatilishi lozim. Uchinchidan, huquq-tartibot organlarining mas'uliyatini oshirish uchun chora-tadbirlar ishlab chiqish va asossiz aralashuv uchun shaxsiy javobgarlik mexanizmlarini joriy etish davr talabidir.

Zero, jinoyatchilikka qarshi kurashning samaradorligi faqatgina ochilgan jinoyatlar soni bilan emas, balki ushbu jarayonda fuqarolarning huquq va erkinliklari qay darajada himoya qilinganligi bilan o'lchanishi lozim. Taklif etilayotgan islohotlar O'zbekiston Respublikasining xalqaro hamjamiyat oldidagi nufuzini yanada oshirishga va "Inson qadri uchun" tamoyilini amalda qaror toptirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (2012-yil 25-dekabr, O'RQ-344-son).
2. Ismoilov S.A. "Tezkor-qidiruv faoliyatida inson huquqlari kafolatlari: nazariya va amaliyot". Ilmiy monografiya.
3. "Prokuratura to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (Yangi tahrir).
4. Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (2019-yil 2-iyul, O'RQ-547-son)
5. Digital Privacy in the 21st Century: Standards of Necessity and Proportionality" (BMT Inson huquqlari bo'yicha oliy komissari boshqarmasi hisoboti).
6. BMT Inson huquqlari bo'yicha qo'mitasining 16-sonli umumiy tartibdagi sharhi (17-modda: Shaxsiy hayot, oila, uy-joy va yozishmalar daxlsizligi huquqi).